

A close-up portrait of a young man with brown hair and light eyes, wearing a dark suit jacket, a white dress shirt, and a red patterned tie. A piece of silver duct tape is stuck horizontally across his mouth, completely covering it. The background is dark and out of focus.

Tystnandets sociala mekanismer

av Dan Gullmander

Abonnemangsrapport 119
september 2006

Tystnandets sociala mekanismer

av
Dan Gullmander

ABONNEMANGSRAPPORT 119

September 2006

Tystnandets sociala mekanismer

Dan Gullmander

Rapporter om Organisationens Mänskliga Sida

ISSN 1102-4615 no 119, september 2006

ISBN 91-85017-XX-X

Omslag, layout och produktion: Samarbetsdynamik AB,

Beställningar:

Samarbetsdynamik AB

Ölsdalen 134, 693 91 Degerfors, tel 0586 726121

Epost: info@samarbetsdynamik.se

webbsida: <http://www.samarbetsdynamik.se>

Omslagsbild: Alex Gumerov, DrGrounds, iStockphoto

Tryckt av MediaGraphic AB,

Frölundagatan 64, 431 44 Göteborg, tel 031 335 85 40

Epost: info@mediagraphic.se

© Författaren och Samarbetsdynamik AB 2006

Innehåll

Förord	3
Sammanhanget	11
Att bli infångad i ett resonemang – - grunden för tystnandet	15
Något om att komma till tals och att bidra med sitt bästa jag	19
Problemet med att psykologisera	21
Samreflektion som ett sätt att bryta tystnandets mekanismer	25
Varför samreflektion kan vara en god idé	27
Att öppna klassrummets fängelse	31
En dörr som leder från fördömande till förlåtelse	35
Om att förlåta och förstå	37
En reparativ snarare än en retributiv (vedergällande) logik	41
För att förstå krävs en nyfikenhet på den inre logiken	45
Så till mina slutsatser	49
Efterord	53
Referenslitteratur	55

Förord

Det första betänkande som publicerades efter sekelskiftet var Demokratiutredningen (SOU 2000:1). Denna var en större statlig utredning kring demokratin i Sverige. Den leddes av Bengt Göransson och tog fram en stor mängd skrifter och annat material som skulle vara underlag för den fortsatta dialogen om folkstyrelsens arbetsformer och arbetssätt.

Betänkandet andades djup oro över situationen. Valdeltagandet sjönk. Marginaliserade grupper kunde inte göra sig hörda. Dialogen förfläckades. Svårigheterna att delta i och påverka den politiska processen var stora – endast en elit av vänner och bekanta och släktingar deltog. Trots stora ansträngningar att motverka detta förhållande ökade miss-tron mot politikerna.

När Mona Sahlin och senare Jens Orback tog över frågan gjordes en mängd utredningar och de lade fram ett otal förslag och propositioner. Man kan emellertid inte säga att situationen trots alla dessa försök har förbättrats – snarare tvärtom. Nu andas man uppgivenhet. Några nya kraftfulla initiativ har inte tagits på senare tid.

Studerar man de regeringsförslag som lades finner man att dessa fokuserar på yttre former för medverkan och delaktig-

het, på attitydfrågor och på att medborgarna borde vara mer informerade om demokratins betydelse och vikten av sin medverkan.

Man lägger så att säga å ena sidan skulden på den enskilda medborgaren för att inte vara tillräckligt aktiv men å andra sidan också på makthavare och andra aktörer för att de inte i tillräckligt hög grad öppnar upp diskussionerna, tar vara på medborgarnas engagemang, låter alla komma till tals osv.

Svårigheterna gäller inte bara samhällets demokrati. Samma problematik finner vi i den lilla skalan. I vårt arbete möter vi ständigt ambitionen att mänsikor som är berörda av en fråga borde vara mer delaktiga, de borde ha medinflytande och de flesta anser att det är självklart viktigt att ta vara på deras engagemang och kunskaper. Detta gäller i allt från de vardagliga arbetsträffarna till större församlingar och kongresser.

Trots all denna goda vilja och trots alla försök att råda bot på problemet är resultatet klint. Frustrationen ökar. Allt fler tycker sig inte komma till tals och inte komma till sin rätt. Allvarligare ändå är förstås att man inte tycks kunna komma till tals med varandra om gemensamma och allvarliga frågor som inte kan lämnas obeaktade.

Frågan har grundligt utretts av bland annat Lennart Lundquist (1998; 2001 a;b) – professor i statsvetenskap i Lund. Han är oroad över den tystnad som sprider sig i samhället och på våra arbetsplatser.

Många håller med honom. Detta är inte bara en etisk och moralisk fråga. Det är ett i högsta grad praktiskt och konkret bekymmer. Många tycker att utvecklingen driver mot en katastrof och att resurser förslösas på trams när det gäller vårt samhälles ödesfrågor.

Visst belyses viktiga och angelägna frågor. Utredningar görs. Forskningsprojekt genomförs. Förslag läggs fram. Utvärderingar görs. Media presenterar den ena fulländade analysen efter den andra. Kunskaperna om problemen ökar. Medborgare i gemen är mer informerade än någonsin förr. Men allt hamnar i byrålådor och dammiga arkiv. Då och då tas idéer fram som presenteras som om de var nya och fräscha.

I 2006 års val diskuterades exempelvis skolan, kunskapsfrågor, utbildning och forskning. Att situationen behövde åtgärdas rådde det bland de politiska aktörerna inget tvivel om. Om grundproblemen var alla överens. De lösningar som presenterades var emellertid enligt min mening enkelspåriga och triviala. Jag tyckte mig förflyttad bakåt i tiden – antingen till det förra sekelskiftet med sina auktoritära principer eller till 1980-talets svepande och konturlösa progressivitet.

Mats Alvesson, professor i företagsekonomi i Lund, har i sin bok "Tomhetens triumf" (Alvesson 2006) karaktäriserat de resonemang och förslag som i den offentliga debatten lagts fram om kunskapssamhället och dess problem som grandiosa och verklighetsfrämmande, som illusionsnummer som syftar till att

flytta fokus bort från det verkliga problemet och som nollsummespel som har små förutsättningar att få gehör.

Det är inte svårt att hålla med honom. Hans analys är grundlig och väl belagd. Jag – som vanlig väljare – får intrycket att politikerna tvistar om påvens skägg. Det är då inte att undra på att intresset i valrörelsen koncentreras mer på olika skandaler än på de politiska sakfrågorna.

Vad som emellertid tycks vara bortglömt, både av demokratiutredningen, Lundquist, Alvesson och i de offentliga samtal som förs, är att man borde pröva frågan om man inte i alla sina samtal och resonemang bygger på ett olämpligt *förgivettagande*. Detta förgivettagande formuleras i demokratiutredningen så här:

Vi menar att demokratins människosyn vilar på en oavvislig tilltro till varje medborgares kapacitet att lära sig av sina erfarenheter, skaffa sig kunskap och bilda sig en uppfattning.

Så långt så gott. Men man konstaterar också i samma utredning att denna människosyn leder fram till krav på medborgaren. Demokratin kräver ”kritisk rationalism”. Därmed menar man en *vilja* att sätta sig in i olika frågor och att ifrågasätta, engagera sig, ta ansvar, ta initiativ och att försöka förstå också hur ”motståndaren” resonerar.

I en av utredningens småskrifter (SOU 1998:102) lyfte professor Lars Ingelstam med hjälp av ett citat från Georg Henrik

von Wright ett varnande finger inför denna inställning. Det kanske inte är viljan eller etiken det är fel på. Von Wright (2000) påpekar att

”Det är möjligt att det industriella och teknifierade samhällets komplikationer är så stora, att demokratiskt deltagande i de offentliga beslutsprocesserna i längden måste urarta till en tom formalitet av antingen instämmande eller protest inför obegripliga alternativ.”

Vi, jag och Monica Hane, tycker att von Wright fått rätt. Vi tycker att huvuddelen av de resonemang som förs om demokrati, delaktighet och medbestämmande döljer det faktum att vi deltar i sociala skeenden som är svåra att över- och genomskåda.

Beskrivningar av hur det ”fungerar” kan inte baseras på enkla orsak-verkan samband så som man ofta gör i debatten. Processerna i systemet är inte styrbara så som man ofta låter påskina. De uppstår förvisso som en följd av påverkan utifrån men är framför allt en följd av människors inre drivkrafter och ageranden – aktioner styrda av människors egna syften.

Vår sociala tillvaro är alltid beroende av vad andra människor väljer att göra. Den är därför förknippad med en hög grad av osäkerhet inför framtiden om de andra inte är pålitliga och agerar förutsägbart. Många tänkbara framtida handlingsalternativ är möjliga. Endast några få kan och kommer att förverkligas – men vilka dessa är kan vara omöjligt att förutse

om förtroendet saknas och om omvärlden döljer sina avsikter och presenterar missvisande information.

Det dras också upp allt större rågångar mellan grupper med olika åsiktsriktningar, trosuppfattningar, professioner och samhällsambitioner och mellan olika maktsfärer. Konkurrensen mellan olika intressen påverkar våra möjligheter att ta ställning till vilka krav och fordringar på våra gemensamma tillgångar som kan vara berättigade och vilka som inte är det. De ökar också våra svårigheter att förstå och kommunicera med varandra.

Det sociala skeende vi deltar i ligger dessutom inbäddat i ett större – ofta globalt – socialt samspel som är kulturellt evolutionärt – det vill säga det utvecklas enligt en egen inboende logik. Denna logik tycks existera över tiden och oss förutan. Våra försök att påverka det större skeendet genom åtgärder ”här och nu” faller därför ofta platt till marken.

De förenklade resonemang och trossatser som nu förs fram är ett sätt att stoppa huvudet i sanden och dölja de verkliga svårigheterna. Den som vill medverka till att skapa en god demokrati, ökad delaktighet och ge oss alla en större känsla av att vi kan påverka vår situation måste naturligtvis ta hänsyn till och hantera denna stora komplexitet. Frågan är då förstås hur.

En fråga som vi varit upptagna av under lång tid är att alla försök att komma till rätta med denna problematik antingen utgår från ett vertikalt och hierarkiskt eller ett individualis-

tiskt perspektiv. Man anser att det å ena sidan är ledningen, chefen, politiker, makthavare etc som skall ”se till” att man ordnar sådana former och ger sådan information att de som berörs kan engagera sig och känna sig delaktiga.

Å andra sidan möter initiativtagare, makthavare och beslutsfattare passivitet och likgiltighet. Människor ”ställer inte upp”. Därför ger man ofta upp sina demokratiska ambitioner. Man försvarar sig med att det ligger på den enskildes eget ansvar att engagera sig, ta initiativ, söka information,, ifrågasätta och slå larm.

Vi, jag och Monica Hane, anser att inget av dessa båda resonemang fångar den *systemiska karaktären* av vår sociala tillvaro. Man talar antingen som Lundquist om att människor blir tystade. Eller som folkpartiledaren Lejonborg inför valet 2006 att de saknar – och därför måste tillägna sig – de personliga egenskaper och kunskaper som gör att de kan komma till tals.

Ingen av dessa debattörer har uppenbarligen förstått att människor tystnar – inte för att de tystas eller för att de är ”dumma” eller asociala – utan för att de helt enkelt, trots sin ambition, trots sina goda föresatser och trots en utomordentligt god utbildning och en god personlig förmåga upplever att det för dem är omöjligt att – så som våra sociala samspel i dag fungerar – ”vara sitt bästa jag” och komma till tals.

Vi möter många av dessa personer i våra uppdrag. *Tystnandet* har därför blivit en frågeställning som vi djupt engagerat

oss i. Vi har sedan länge i våra studier försökt fånga och få fatt på de sociala mekanismer som medför att människor – trots alla försök att åstadkomma motsatsen – tystnar. Vi har sökt efter *tystnandets sociala mekanismer*?

Kunde vi bättre förstå dessa mekanismer skulle vi kanske kunna åstadkomma bättre och mer produktiva samtal och få bättre grepp om dagens svårigheter att skapa demokrati, delaktighet och medinflytande. Med en sådan förståelse som grund skulle vi därefter kanske också kunna lägga fram mer realistiska förslag om hur demokratiska ambitioner skulle kunna förverkligas i vår tid.

När vi, jag och Monica Hane, läste Dan Gullmanders berättelse om sin vända över att inte komma till tals, sakna ord och inte förstå hur han konstruktivt skulle kunna ingripa i samtal om utbildningen av officerare i insatsförsvaret så förstod vi var vi skulle börja. Genom Danne berättelse fick vi en bild av vilket faktaunderlag som vi i vårt fortsatta utforskande av denna fråga behövde.

Hjärtligt tack Danne

Ölsdalen 8 september 2006

Bengt-Åke Wennberg

Sammanhanget

Jag har för vana att skriva av mig efter intressanta, svåra och ibland konstiga möten eller händelser. Det är mitt sätt att fästa tankarna och försöka bringa ordning. Ibland är det också ett sätt att försöka förklara för mig själv det som jag inte lyckades få korn på när det begav sig.

Denna berättelse handlar om en föreläsning vid kursen för Försvarsmakts ingenjörs utbildning i Taktisk utbildning (FM ING). Föreläsningen genomfördes av den brittiska officeren Steve Henley och gjorde anspråk på att behandla moral, etik och ledarskap ur ett praktiskt perspektiv.

Jag deltog som kurslärare men var vid tillfället djupt engagerad i ett utvecklingsprojekt vid Militärhögskolan Karlberg (MHS-K). Detta projekt syftade till att bättre och mer precist försöka fånga vad som krävs av oss utbildare för att hjälpa de studerande att förbereda sig för den större palett av inrikes- och utrikes åtaganden som Försvarsmakten (FM) genom omriktningen till ett insatsförsvaret förväntas hantera.

Som inspiration och som idésprångbräda i vårt utvecklingsprojekt användes tankegångarna i Kapitel 8 "Organiserande och ledande" i "Pedagogiska grunder 2006" (Försvarsmakten, 2006). Vi utbildare hade också i den nya situation som

uppstått funderat djupare kring giltigheten av den väpnade stridens och krigets logik som traditionellt tillämpats i FM .

Vi menade att våra (FM:s) insatser inte kunde följa denna logik så som den framställts av Carl von Clausewitz i hans verk ”Vom Kriege” (Clausewitz 1991/1832) – nämligen att krig syftar till att påtvinga en motståndare sin vilja och genom våldsmedel hota, slå och besegra en fiende. Vi menade att FM:s insatser också måste kunna skapa en plattform för konfliktlösning och en framtida förhandling. I insatsen måste vi fokusera på att hjälpa, skydda och rädda människor och att använda våld för att minska grövre våld.

Utvecklingsprojektet kom till därför att vi som utbildare såg det angeläget att studenterna (officerarna) ifrågasatte de sedan länge förhärskande och vanemässigt etablerade föreställningarna om väpnad strid och deras egen roll i denna. Vi hade i kursen dagen innan det aktuella föredraget arbetat med att lyfta upp och synliggöra dessa nya resonemang. Vi hade därvid tagit hjälp av exempel från missioner bland annat i Kosovo där FN-soldater ställts inför valet att passivt låta människor slaktas eller aktivt ingripa i striden.

Utvecklingsprojektet syftade till att vi utbildare genom studenternas egna erfarenheter och reflektioner skulle få ett bättre grepp om denna problematik. Vad skulle vi som utbildare kunna bidra med och vilka förberedelser för denna nya situation skulle i övrigt krävas? Att få tag på sådana svar genom samtal med studenterna visade sig vara oväntat

svårt. Samtalet blev ofta ytligt och trivialt – trots att många hade erfarenheter från olika missioner – och det var uppenbart att vi själva som utbildare långt ifrån bottnade i frågan. En del deltagare hade svårt att förstå vad samtalet skulle handla om även om de mycket väl förstod problematiken. Vi var alla förbryllade över de kommunikativa svårigheter som visade sig.

Både jag som kursledare och deltagarna var således redan innan föredraget av Steve Henley djupt berörda av frågor om FM:s yrkesetik. Jag var dessutom brydd över svårigheterna att i en utbildning som syftade till att stimulera aktivt deltagande forma ett ”bra” samtal om dessa svåra frågor. Så som jag såg det var kärnfrågan att under utbildningen använda exempel på krigsförbrytelser och från terror och våldsanvändning som en källa för att förstå de inblandades inre logik. Jag ville också skapa ett fördjupat samtal om dessa frågor snarare än att ytligt resonera i termer av rätt och fel.

Mitt skäl för detta var att vi alla bättre behövde rusta oss med hållbara tankegångar som går på djupet för att förstå de situationer som kan uppstå och som vi kan bli engagerade i under en mission, de inblandades olika föresatser och vad som blir rimligt att kräva av oss som svenska officerare och soldater.

De berättelser som kom upp under vårt förberedande samtal var emellertid förvirrande. Frestelsen att förenkla visade sig leda till schabloniserade tolkningar av de komplexa problem som man som officer antagligen skulle möta.

Jag förstod av vårt försök i projektet att som utbildare bemöta resonemang som ropar efter enkla svar inte skulle vara så lätt med våra på detta stadium trevande och ofärdiga tankar. Vi ville öppna upp dörrar som kanske inte ens finns. Men så länge sådana dörrar förblir stängda och det goda samtalet bakom dem döljer sin existens så kan de schabloniserade resonemangen inte undvikas.

I min brottningsmatch med dessa frågor i vårt eget utvecklingsprojekt kunde jag inte ana att jag nästa dag skulle hamna i motsvarande situation som mina deltagare. Denna upplevelse skakade om mig både som utbildare och som officer.

Som utbildare därför att jag konfronterades de sociala mekanismer som medförde att jag själv tystnade. Som officer för att jag förstod vilka utmaningar som vi som utbildare i vår svenska Försvarsmakt nu står inför och som vi uppenbarligen inte förmår tala om. Jag inser att vi alla har tystnat inför frågor som vi skulle behöva mycket mer tid för att gemensamt bättre belysa.

Att bli infångad i ett resonemang – grunden för tystnandet

Så till föreläsningen. Steve Henley med sin gedigna erfarenhet som brittisk officer bjöd FM ING kursen på en resa genom moraliska och etiska dilemman som han menade att officerare och soldater skulle komma att behöva hantera. Föredraget hölls enbart på engelska och det förutsattes att alla också kommunicerade engelska såväl i klassrummet som vid eventuella pauser och grupparbeten.

Innehållet spände över att utforska innebörder av moral och etik, till att vi fick möjlighet att pröva våra ståndpunkter i olika påhittade case. Vi ställdes till slut inför ett horribelt case från Vietnam, slakten – våldtäkten på över 450 civila i byn My Lai.

Steve Henleys erfarenhet av att delta på riktigt i sådana händelser lyste igenom. Hans auktoritet var att ta fasta på. Det var med stor vördnad jag deltog i hans imponerande resa. Det är bl.a. runt berättelsen från My Lai som mina tankar nu kretsar kring.

Ett amerikanskt förband fick under Vietnamkriget bl.a. uppgift att genomsöka och vid behov bekämpa fiender i byn My Lai. Förbandet leddes av Lt Calley. Lt Calley som var den ende ur förbandet som efteråt straffades med tre års fängelse – ett längre straff i husarrest som medgav att han

kunde fortsätta sitt arbete. Han har i förhör låtit eftervärlden förstå att uppdraget gick ut på att ta död på fienden. Alla som springer eller gömmer sig är fienden.

Att 450 civila mördades, barn och kvinnor och att det skedde i de mest horribla former i allt från gruppvåldtäkter till lemlästning angav Lt Calley bara vara frukten av att behöva göra ett så smutsigt jobb – att i krig döda fienden.

Det fanns några få soldater som försökte ingripa på plats. Med fara för deras eget liv räddades ett 30-tal människor. En av soldaterna försökte i årtal påkalla högre chefers uppmärksamhet genom återkommande brev som inte hörsammades.

Utifrån detta case bearbetades i mindre grupper följande frågor

Var det rätt att Calley bara fick det straff han fick och att övriga gick fria? Hur skulle man själv göra i en liknande situation?

Grupperna fick snabbt redovisa sina svar där Henley fördelade ordet och sammanfattade svaren. Henley rundade av föredraget med att rikta frågan till var och en av oss – om vi såg oss själva beordra *Bajonett på – framåt*. Varvid jag själv och någon annan svarade *Not likely* och ytterligare någon *Maybe* och ytterligare andra svarade *Likely*...

Henley gav efter dessa svar ytterligare ett exempel. Han berättade om en brittisk officer som från början knappast såg sig själv hamna i en situation där han skulle behöva

beordra ”Bajonett på”. Han blev med tiden allt mer involverad i ett uppdrag utomlands. När hans trupp sedan överfölls under en transport så stod han inför just denna situation. Henley lät oss genom den tystnad som följde förstå att det givetvis är *likely* som är entydigt med en rätt inställning...

Avslutningsvis delade Henley ut en text vilken beskrev hur relationen mellan chefer och underställda skall gestaltas i amerikanska armén. Den betonade *distans*, att *inte bli älskad* och *omtyckt*.

Det gällde att i första hand få soldater och underlydande att *lyda* order och därmed *hålla ihop* förbanden. Följdfrågorna som dessvärre inte hann undersökas, kretsade kring huruvida vi i FM hade en *för nära relation* mellan chefer och underlydande. Samt vad det kunde få för konsekvenser.

Det var förvisso ett intressant och aktiverande föredrag, samtidigt kände jag mig då och då obekvämt – inte för att det han sade lät orimligt. Det var snarare så att jag kom på frågor hos mig själv som jag länge brottats med. Men som jag förstod ännu inte var färdigformulerade och som jag inte fann möjligt att lägga ut texten kring under den korta tid som varje deltagare fick eller valde att ta till orda.

Något om att komma till tals och bidra med sitt bästa jag

Jag har länge fascinerats av vad som krävs för att människor – trots uppenbara olikheter, tillsammans skall utveckla samarbetsformer som gör att var och en kan komma till tals och vara sitt bästa jag. Detta var självklart vår ambition under vårt samtal dagen innan. Därför blev min upplevelse av mitt eget tystnande under Steve Henleys föredrag som ett slag i mellangärdet.

Att var och en skall kunna komma till tals och vara sitt bästa jag kan låta idealistiskt på gränsen till utopiskt. Det är emellertid för mig lika fullt en alldeles realistisk strävan, såväl humanistiskt, etiskt som logiskt. Det är ofta en ambition som inte kan realiseras men tanken är en vägvisare in i framtiden. Med hjälp av denna vägvisare kan jag (om jag orkar, känner mig engagerad...) lättare välja goda handlingsalternativ varje gång jag möter människor i en ny situation.

Men jag kan givetvis också välja att inte försöka fullfölja ambitionen och ge upp ”mitt bästa jag”. Men eftersom jag formulerat denna kompassnål blir det liksom svårare att inte ta hänsyn till den. Att följa den är för mig att på en och samma gång ansvara för mig själv och mina val och samti-

digt försöka ansvara för att mina handlingar inte begränsar andras möjligheter att göra sina val och bedömningar¹.

Samtidigt finns det mekanismer, bortom personligt kurage, som är sociala. Det som i varje socialt system (en grupp människor som för tillfället valt eller tvingats till att dela en uppgift/situation) är möjligt att prata om eller inte. Många gånger är det tysta överenskommelser men i många fall uttalade.

Dessvärre kan dessa överenskommelser ibland härska långt efter att de borde ha tappat sin giltighet. Inte desto mindre kan de fungera som spärrar för att utveckla nya överenskommelser eller ens att tala om andra saker. Det var kanske det jag anade men inte förstod hur jag skulle hantera under Steve Henleys föredrag. Det var inte bara själva innehållet som manade till vissa accepterade samtalsyttringar. Själva sammanhanget, lärare och elever gav också upphov till att vi intog roller som kändes igen, men knappast var fruktbara.

Det brukar jag kalla möjliga - och omöjliga samtalsmönster. Att försöka bryta in med ett alternativt samtalsmönster (läs andra argument, andra perspektiv) hotar det sociala systemets normer och existens. Systemet bjuder motstånd mot alternativ.

1 Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane har genomgående i sitt arbete fokuserat på hur ett produktivt samarbete skulle kunna te sig. Min formulering är i stort sett plankad från deras senare formuleringar – men satt i mitt sammanhang. Några rapporter där detta tas upp är (Wennberg & Hane, 2004, 2005a, 2005b se även www.samarbetsdynamik.se).

Problemet med att psykologisera

I vår kultur har vi länge använt modeller från psykologin för att förklara störningar i det sociala samspelet. Dessa modeller tar sin utgångspunkt i den enskilde individen och framhäver *självkänedom*. Bristande moral tolkas som ett chefsproblem när chefen är otydlig. Bristande laganda beror på illojalitet av enskilda gentemot gruppen.

När man med dessa modeller försöker förklara *tystnandet* – det vill säga att man på en och samma gång kan känna sig fången och utfrusen och därför blir tyst – så är det förmågor som civilkurage, styrka, förmåga att övertyga, att få andra med sig, att göra sig hörd som blir viktiga för att bryta detta tillstånd.

Sådana egenskaper och förmågor framhövdes också i lösningarna på Henleys moraliska dilemman. De fanns emellertid också närvarande i klassrummet. Där har varje talare kort om tid och följaktligen gäller klara besked snarare än öppenhjärtiga reflektioner. Oförmåga att ta ställning och uttala sina ståndpunkter blir en brist hos den enskilde. Den torftiga kommunikationen blir en följd av den enskildes oförmåga att vara på det ena eller andra sättet.

Detta är säkert alldeles relevanta och till och med rimliga förklaringsmodeller. Det praktiska problemet är emellertid att ju mer man gör det till den enskildes problem (ledaren eller den ledde) desto större börda får dessa individer att bära.

För vad gör man om man på en och samma gång brottas med att inte känna igen sig eller tvärtom inte ställa upp på ett samtalsmönster. Om man samtidigt våndas över att inte kunna passa in och över att riskera att störa systemet. Och om man dessutom kanske inte har formulerat sina argument färdigt än och om man riskerar att bli utfrusen?

Ett sådant socialt dilemma skapar för den enskilde en oerhörd ångest. Man tvingas försöka få ihop ett antal motstridiga ambitioner. Man vill passa in men känner sig å andra sidan inte bekväm. Man vill kunna vara lojal mot sig själv och visa vad man tänker men å andra sidan inte bli utfrusen. Man vill kunna se att de egna ambitionerna ger näring åt framgång för det gemensamma systemet men finner å andra sidan att detta inte är möjligt eftersom utvecklingen går mot ett håll man inte önskar.

Ja, detta är ett dilemma jag brottas med dagligen i en kultur som genomgår dramatiska förändringar. Dramatiska förändringar tenderar ofta att bli oerhört omkastande ju närmare man kommer ett genombrott. Ju närmare man kommer att ersätta gamla antaganden med nya desto större motstånd bjuder de gamla. I sådana situationer tenderar de nya att nästan helt förkastas. Eller ännu värre, sådana synpunkter behandlas som om de inte ens fanns.

Men jag tror också att den andra punkten i vad soldater ytterst är rädda för finns i Pedagogiska Grunder i "Utgångspunkt 1 - Något om varför soldaten kämpar" (Försvarsmakten, 2006), Det största hotet är att utsättas för "social isolering". Jag menar att detta är en mycket giltig förklaring på vad jag och kanske andra kände i de samtal som fördes.

Kanske är just denna rädsla så förlamande att soldater, för att överleva, ibland oreflekterat ställer upp på vad som helst. Det är inte möjligt att kunna bryta in med andra argument. Det skulle riskera lämna dem utanför gruppens skydd och gemenskap. Något som många gånger är värre än fiendens kulor och aggressivitet.

Samreflektion som ett sätt att bryta tystnandets mekanismer

I en FM som omriktar sitt fokus från en nationell försvarsarena till en internationell humanitär arena kommer många förgivettaganden att ställas på ända. Tidigare kunde vi i FM kanske anta att målet för våra insatser var relativt klara. Vi skulle försvara vårt land, vår frihet och vårt sätt att vara med alla till buds stående medel.

Länge härskade strategin att utbilda väl fungerande grupper som sen löste uppdragen ihop. Gruppdynamisk träning framhävde förmågor som öppenhet, förmåga att blotta känslor och att skilja på uppgift och relation. Alla dessa förmågor byggdes emellertid upp under premissen att individerna kunde utveckla sin självkänedom i en *allt tryggare miljö* med bekanta och kända gruppmedlemmar som spegel.

Självkänedom är säkert fortfarande en nyckel till gott samarbete men det är inte en personlig egenskap som uppstår var som helst, när som helst och i vilket socialt sammanhang som helst. Dagens problem i FM är att uppdragens karaktär är skiftande. Man förväntas gå in och ur grupper. Man förväntas att plötsligt samarbeta med parter som man normalt kanske inte skulle välja att samarbeta med – ja, kanske till och med dem som av andra kallas ”fienden”.

Dessutom är det så att man som officer – hur mycket självkänedom man än må ha – inte kan beordra andra att visa eller utveckla en sådan. Det finns liksom ingen tid för detta när man väl står inför en uppgift – man måste acceptera människor som de är. Då krävs det en annan slags förmåga också – att väga argument i de tillfälligt ihopsatta sociala system man ingår i. Denna förmåga är mer av gemensam karaktär, snarare än bara personlig.

En sådan förmåga skulle kunna vara samreflektion (Bärmark, 2005). En slags gemensam förmåga att gemensamt (samfällt) reflektera över det egna systemets sätt att bedriva sin verksamhet. Mer precist skulle samreflektion kunna beskrivas som en gemensam förmåga att kunna reflektera över sitt sätt att kommunicera, vilka argument som är vanliga och vilka som är ovanliga eller obefintliga. Samt varför man tror att det är just så som man tror att det är och vad man tror skulle krävas för att det skulle bli på ett annat sätt?

Jag tycker mig själv börjat pröva att föra in samreflektion som ett alternativt sätt att betrakta skeenden i ett system. Men jag slås ofta av hur svårt det verkar vara att se skeendet genom dessa gemensamhets-glasögon. Det är mycket lättare att se det genom personlighets-glasögon.

Men bara genom att ha öppnat denna alternativa dörr blir det för mig på sätt och vis omöjligt att inte ha gläntat på den. Även om de möten jag är på utvecklar sig på ett sådant sätt att dörren ofta stängs igen så kan jag inte leva som om den inte fanns.

Varför samreflektion kan vara en god ide

När jag framhäver möjligheten till samreflektion som ett sätt att bryta tystnandets mekanismer använder jag argument från teorier om sociala system (Luhmann², 1995 & 2005, Seidl & Becker, 2005 m.fl.). Mina argument kan sammanfattas så här³

- Sociala system strävar efter att behålla sin identitet och skiljer sig från omvärlden genom självreferens - det vill säga de definierar sig själva efter sina egna inbyggda premisser
- Sociala system ändrar-/utvecklar sig därför i första hand inifrån sig självt (inifrånstyrt) – men förändringar kan givetvis vara resultatet av andra systems- och eller omvärldens påverkan. Det är i kontakten med omvärlden (andra system) som systemet kan hamna i störning. Detta föranleder en process inom systemet för att motverka denna. Fortfarande sker dock förändringarna efter systemets egna tankestrukturer (logik).

2 Emeritus Professor i Sociologi vid Universitetet i Bielefeld

3 Som jag hämtat inspiration från Bengt-Åke Wennbergs och Monica Hanes sätt att använda Luhmanns tankar som språngbräda till samreflektion. Luhmann är dessvärre inte alldeles lätt att erövrå.

- Sociala system har en återskapande funktion, dvs. mönster och strategier som systemet utvecklat har en tendens att återskapa sig själva. Det kan vara sättet man väljer att förhålla sig till omvärlden, sättet man väljer att kommunicera, sättet man väljer (väljer bort) argument.
- Sociala system verkar evolutionärt, dvs. kan bara planera en bit in i framtiden varefter konsekvenser av handlandet visar (tillbaka in mot) systemets egentliga funktion. Det vill säga att systemets funktion (effekt, kvalitet, värde, hälsa) visar sig först under gång. Förändring av de strukturer som återskapar mönstret kräver retrospektiv reflektion.
- Sociala system verkar i det längsta för att behålla, förutom sin identitet, sin speciella unikheter – de strävar efter att identifiera sig mot andra system och därigenom odla sin särart – mer och mer.

Vad tycker jag detta innebär?

- Sociala system kan egentligen bara påverka sig själva, gamla antaganden om att träna sociala system med utifrån bestämda normer och värderingar skapar obeständiga förändringar. Man kan och bör givetvis försöka påverka system, men man kan inte med säkerhet veta hur systemen väljer att hantera denna påverkan.

- Det är i och genom samtal som systemen interagerar med medlemmar såväl inom som utom systemet. Det är i och genom dessa samtal man kan skönja varje systems trossatser. Det är också i och genom samtal man kan skapa överenskommelser eller inte. Det är alltså inte i första hand en fråga om vem (som säger vad, som är på ett visst sätt, som borde vara på ett annat sätt). Den centrala frågan är vad (vad som är möjligt att samtala om, vad som inte är det, vad det kan bero på att något inte kan sägas och hur man kan överbrygga missuppfattningar)
- Det mest dramatiska är att system tenderar bli allt mer unika. I vårt samhälle framhålls ofta konsensus och samfällighet. Om denna punkt är relevant blir sådana antaganden orimliga. Om vi accepterar denna observation tvingas vi istället fundera över hur kan vi träffa överenskommelser, hur vi kan förhandla mellan system som tenderar glida längre och längre ifrån varandra och hur vi trots denna ständigt pågående differentiering kan undvika att uppleva andra som opålitliga och hur vi kan hantera känslor av kontrollförlust och ovisshet?

Att samreflektera skulle kunna skifta fokus från vem som har ansvar till vad som är legitimt och relevant. Sådana samtal skulle också öppna upp för insikter om vad som i dagens samverkan och resonemang är missvisande, irrelevant och kontraproduktivt.

Pedagogiska grunder och dess andemening (Försvarsmak-
ten, 2006) tror jag har samreflektion som underliggande
tema. Denna ambition har haft svårt att förverkligas efter-
som man möter motstånd genom det sociala system som
skapas i ett klassrum. Detta befäster rollspelet mellan lärare
och elev och gör klassrummet till ett åsiktsfängelse

Att öppna klassrummets fängelse

Steve Henleys föredrag om moral, etik och ledarskap väckte ett krypande obehag. Obehaget hade inte med Steve Henleys exempel eller sätt att leda undervisningen att göra. Han var i mina ögon en mycket kompetent och duktig officer och pedagog. Obehaget växte fram genom att situationen i klassrummet i mitt inre gestaltades som något för mig opåverkbart. Detta trots att jag har betydande erfarenheter av klassrumssituationer och utbildning. Jag var dessutom delvis kursansvarig. Jag borde därför ha stora möjligheter att konstruktivt ingripa i skeendet.

Det fanns egentligen inget yttre skäl till att inte just jag skulle kunna säga ifrån, bryta samtalsmönstret och agera mer fritt och självständigt än jag gjorde. Detta gav mig anledning till att fundera vidare över vad som hände.

Det finns något alldeles speciellt som *blir till* varje gång man inordnar sig i en utbildningssituation och som existerar utöver de deltagande själva. Läraren, som må ha andra intentioner, får ofta ett underförstått tolkningsföreträde. Denne förväntas uttolka gruppens vilja, denne förväntas ordna så att alla kommer till tals, att alla förstår (kanske ibland tycker lika), att alla är aktiva, att alla lär sig etc.

Eleven, som också må ha andra intentioner, får ofta en *medresande* relation. Denne väntas givetvis vara aktiv, men helst resa med i det som läraren ordnat, eleven väntas också tala eller vara tyst när det förväntas⁴.

Eleven förväntas – i demokratisk anda och i de ”spontana” samtal läraren arrangerar – ingripa när denne inte förstår eller håller med men *utan att kränka lärarens auktoritet* eller de andra elevernas integritet och kunskap.

Kanske är min beskrivning överdriven. Kanske är jag själv fast i blockeringar från det förflutna. Men lika fullt är det något paradoxalt som ofta uppstår i ett klassrum. Nämligen, att många elever och lärare idag inte fullt ut känner sig vara ”Sitt bästa jag”.

Antingen upplever man sig som elev förminskad och förbarnsligad genom att delta triviala övningar och grupp-samtal, antingen känner man sig fördummad för att man inte förstår poängen med det man antas delta i, eller också känner man sig bara allmänt skeptisk till lärarens förgivet-tagna auktoritet eller också vill man egentligen göra uppror mot allt som läraren står för?

Läraren å sin sida kan antingen känna sig förminskad för att eleverna egentligen bara vill delta och prata om det som engagerar dem (och inte i det som läraren förberett). Lära-

4 Det är inte ovanligt att handuppräknning blir till i klassrum trots ringa antal deltagare, trots vuxna elever och trots att man uppmuntrat till att man spontant kan yttra sig.

ren kan också känna sig förstorad (görs mot sin vilja till att vara förälder och ansvara för eleverna). Läraren kan känna sig fördummad för att eleverna utmanar läraren (den tänkta föräldern som utmanas av tonåringen) och hela tiden ifrågasätter läraren som person och även dennes idéer.

Ofta går det inte att ”under gång” att artikulera sådana känslor. Jag har funnit att de särskilt i ett klassrumssammanhang verkar vara omöjliga att tala om eftersom sådana samtal bryter upp hela kontexten.

Det är uppenbart så att det sociala system som återskapas (i och genom klassrummet) formar starka vuxen - barn funktioner. Båda parter fastnar i ogynnsamma positioner. Med andra ord blir det svårt, för att inte säga omöjligt, att finna något som är äkta gemensamt och som det egentligen är värt att samarbeta om. Att som elev se alternativ till det läraren med sin överlägsna erfarenhet och kunskap har förberett och tänkt ut är förstås omöjligt utan att man känner sig ”dum”.

⁵ Begreppet ”klassrumsfängelset” växte fram ur erfarenheten av att hur man än försöker vända och vrida på en utbildningssituation, riskerar man bara att hamna i ett fängelse där man isoleras från omvärlden vars verklighet och de idéer och tankar som man kan uttrycka där inte släpps in. (Gullmander & Rondahl, 2005)

En dörr som leder från fördömande till förlåtelse

Nå – vilka alternativ skulle jag själv kanske velat kunna föra upp till ytan under Steve Henleys föredrag och hur och varför tystnade jag. Tillbaka till de två avslutande casen som vi grupparbetade och som berörde mig in i mina innersta värderingar. Värderingar som i mångt och mycket inte är så lätta att bära. De är framförallt inte så lätta att formulera.

Mina tankar om denna typ av frågor är så att säga under framväxt. Att det då förväntas att man under ett grupparbete skall formulera sig, därefter få sig ordet tilldelat och på några sekunder lägga ut texten, dessutom på engelska, fann jag orimligt. Jag valde tillflykten i att i det mesta vara tyst, något som förvärrade mitt deltagande – särskilt som jag var kurslärare.

Inte nog med att jag inte kände igen mig eller tillfullo kunde inordna mig i resonemangen. Jag kunde dessutom i situationen inte formulera mig utifrån min roll. En slags dubbelhet yttrade sig – att vara tyst är att vara lojal mot det som sägs men likaledes illojal mot sig själv om man inte håller med.

Att exemplet från My Lai givetvis väcker min avsky för själva görandet räcker inte för att fördöma handlingarna (avsikterna och logiken bakom dem). Det är givetvis lätt att förstå Henleys bakomliggande argument till hans frågor.

Borde det inte skipas rättvisa och är det verkligen moraliskt hållbart att så få ingrep mot förbrytelseerna. Vad borde man ha gjort som chef på plats?

Lagar, regler och uppgifter som man som person ingående i FM förväntas hedra och handla efter, skall givetvis inte nonchaleras. Man kan inte agera som om de inte fanns. Men lika lite som lagar och uppgifter kan antas vara heltäckande kan man inte skylla på dem när ens handlingar verkar stå i konflikt med bättre vetande eller vad som är gott att göra.

Att fördöma Lt Calley m.fl. som ingick i förbandet i fråga är givetvis enkelt. Att beskriva deras handlingar i termer i rätt och fel, i gott och ont är lockande – kanske till och med nödvändiga i stridens hetta.

Men att ha detta svart-vita perspektiv nu när det redan hänt och när liknande frågor behöver bearbetas för att man skall förbereda sig inför nya framtider riskerar att flytta ljuset från det komplicerade och underliggande till det enkla och ytliga. Svårigheterna som jag upplevde dagen innan åter-skapade sig även i detta klassrum – utan att varken Steve Henley eller jag egentligen ville det.

Om att förlåta och förstå

Att fördöma och att hata är en impuls känsla. Den är kanske rent av instinktiv och omöjlig att dämpa. Inte desto mindre har genom århundraden med jämna mellanrum dykt upp en strävan om världsmedborgarskap .

En strävan mot att tillhöra *en och samma gemenskap* om än med vår nuvarande mångfald. Men – till skillnad från krigets logik i vilken man ser varandra som fiender – bygger denna gemenskap på en varaktig och gemensamt delad idé om att leva i fred och tolerans med varandra. Detta är ingen märklig idé. Den finns i de flesta religioner.

Vår ökade globalisering har återigen gjort denna tanke aktuell. Globaliseringen hotar emellertid gemenskaper som genom denna är rädda att förlora sin identitet vilket öppnat upp för all sköns fundamentalism. Denna gror och verkar för motsatsen. Då är det lätt att peka finger och fördöma.

Det är i mötet med krig och fientligheter lätt att glömma att i människan bor förmågan både till goda och onda handlingar. Det är lätt att glömma att de flesta människor ytterst vill handla gott, samarbeta schysst och uppfattas som goda medmänniskor.

Även om vi måste tro huvuddelen av oss om gott så agerar vi människor, med facit i hand, uppenbarligen ont. Att döma oss efter våra handlingar utan vidare reflektion eller ens göra ett försök att förstå hur det kommer sig att vi gör som vi gör kommer att så hatets och fördömandets frön. Sådana bedömningar riskerar att styra in oss i en fortsatt destruktiv logik av att vi måste övermanna och bekämpa varandra av rädsla för oss själva och andra.

Kan det vara förekomsten av denna rädslans logik i dagens kommunikativa mönster som ytterst håller mänskligheten kvar i behovet av att med våld etablera kontroll över varandra? Detta är en logik som i det mesta framhåller normalisering och normering som ideal. De som inte är som vi måste "fås att" eller lära sig att bli som vi – annars måste de bekämpas.

Våld uppfattas inte som normalt men ändå utförs det. Våld är trots allt ett normalt inslag i människors tillvaro. Att se sig själv begå våldshandlingar blir då lika smärtsamt som att utsättas för andras våld. Att fördöma andra blir att fördöma sig själv. Därför måste ondskan låsas in, inte lyftas fram. Den måste förgöras och besegras, inte förstås och förhandlas.

Om vi istället kunde se oss själva som "normala" i meningen att vi alla är kapabla till både gott och ont beroende på sammanhanget kanske vi med lite nyfikenhet kan betrakta soldaterna i My Lai som medmänniskor. Dessa handlade visserligen, för oss i vårt stillsamma sammanhang i Sverige,

alldeles vidrigt. Men tänk om dessa medmänniskor, tvärtom, handlade alldeles förnuftigt – och i så fall efter vad för sorts logik? Är det ens möjligt att förstå denna logik?

Vad skulle det krävas av oss, av offer, av medmänsklighet för att förlåta dessa handlingar eller i alla fall försöka förstå dem? Inte att köpa dem när de uppträder, men att kunna komma till sans och framförallt kunna lägga det som hänt till historien och av detta lära nåt konstruktivt om framtiden?

Vad skulle det krävas för att kunna mötas, offer och förövre och komma vidare? Är detta en utopisk tanke eller är den värd att sträva efter? Är den rimlig i en värld där krig som yttersta lösning sedan länge utvecklat profitdrivande konglomerat av organisationer, krigsherrar och länder? Där de ädla politiska incitament som framhävs i media egentligen bär på dunkla syften och bygger på triviala och förenklade resonemang. Där kriget uppstår trots att egentligen de flesta människor i grunden hatar dess fasor.

Är det inte så att krig i en globaliserad värld egentligen är ett gammalt uttjänt instrument? Om så är fallet – har vi då inte idag makten (valmöjligheten) att börja tro på ett alternativ. I så fall – hur kan vi som medlemmar i FM hjälpas åt att förverkliga detta?

En reparativ snarare än en retributiv (vedergällande) logik

Denna tanke ledde mig till ett tänkbart alternativ för att behandla denna typ av frågor i våra framtida kurser och i vårt sätt att bedriva utbildning. Att *reparera* till skillnad från att *straffa* skulle kunna vara en ny dörr mot resonemang som skulle kunna användas för att belysa händelsen i My Lai.

Vi har (i alla fall i vår västliga kultur) en lång tradition av det som kallas *retributiv* (Sjödin, 2004, Helmick & Tutu, 2002) *rättvisa* (vedergällande). Erfarenheterna visar att vedergällning oftast löser situationer tillfälligt. Man skiljer parter åt för att tillfälligt lägga band på oförrätter.

För att få en hållbar framtid kanske det krävs en mer *reparerande* inställning (ibid.). Jag hävdar inte att resonemang enligt en reparativ modell skulle vara de allena saliggörande. Jag hävdar att sådana resonemang åtminstone borde kunna föras parallellt med de andra.

För oss i FM skulle det således vara rimligt att också pröva en reparerande inställning – att se omgivningen framför allt utomlands som potentiella partners istället för fiender och offer – i vilket socialt system som helst. En sådan omställning behöver nödvändigtvis inte ske genom ensidiga politiska initiativ – även om det underlättar.

Sydafrika är ett sentida exempel på när en sådan politisk ansats faktiskt ändrade betingelserna. Den härskande Apartheid regimen störtades och riskerade att hamna i ett nytt underläga. I framtiden kunde vita och svarta byta plats och konflikten fortsätta. Desmond Tutu fick uppdraget att ta fram en fredlig lösning inför framtiden. Han konstruerade en alternativ lösning byggd på ”Ubuntu”.

Begreppet ubuntu användes i Sydafrika mellan nära i relationer. Det antyder att vi alla hör ihop. Gör jag något ont mot någon annan gör jag ont mot mig själv. Därför är ubuntu synonymt med förlåtelse och förståelse. Desmond Tutus lösning gjorde det möjligt för tidigare fiender att trots sin historia leva tillsammans med varandra. Att bidra till en sådan utveckling borde vara en av ambitionerna med våra insatsstyrkor.

Jag ser reparerande resonemang som ett viktigt bidrag för att förbereda våra officerare och soldater för vad de kommer att möta i sina missioner. Sanningskommissionens yttersta syfte, var nämligen att kunna förstå och gå vidare – inte straffa och låsa in känslan av sorg, skam och hat. Det var en politisk vilja som växte fram – under lång tid av hat. Man förstod att vedergällning inte kunde resultera i något annat än mer hat.

I våra diskussioner under vårt utvecklingsprojekt hänvisade deltagarna ofta till att man inte kunde göra något – politiska bestämd ju. Men i vår framtida FM kanske vi inte kan sitta på händerna intill det utkristalliseras en alldeles

tydlig politisk vilja i samklang med en mission. Vad än politikerna beordrar oss att göra och hur vi än i praktiken gör kommer vi som enskilda individer eller som organisation att få stå till svars för det som händer.

Så det är kanske, som Henri Kinnunen⁶ (2004, 2006a och 2006b) anför, just nu som vi som vanliga officerare och soldater har världens chans? En chans att faktiskt ändra de till synes etablerade logiska alternativen – att kanske glänta på ännu öppnade dörrar?

Om jag hade haft möjlighet och förmåga att under Steve Henleys föredrag – och som ett bidrag till diskussionen kunnat formulera sådana tankar – hur skulle då samtalet ha utvecklats sig?

6 Ledarskapslärare vid Militärhögskolan Karlberg, med särskilt engagemang för krigets- och konflikthanteringsfrågor. Henri anför att kriget numera kanske tjänat ut sin roll som social konstruktion för att avdöma mänskliga konflikter. I en global värld där territoriell överhöghet inte har samma betydelse som förr kanske ”krig” snarare måste ses som en strävan att berörda parter skall nå fram till ett rimligt förhandlingsläge. Om Sverige deltar i en oroshärd är det således rimligt att anta att vi främst skall bidra till att parterna kan komma till förhandlingsbordet. Snarare än att Sverige skall ta parti för den ena eller andra i syfte att besegra en motståndare...

För att förstå krävs en nyfikenhet på den inre logiken

Vad kunde det finnas för inre logik i amerikanarnas handlande egentligen – inte för att vi skall försvara deras handlande utan för att vi skall kunna förstå det?

För det första kan man fråga sig i vilken mån man som soldat och befäl egentligen har internaliserat uppdraget (gjort det till sitt) att delta i ett krig i Vietnam. Man kan alltid, med efterklokhetens kranka blekhet, konstatera att det var unga-, ofta oerfarna, snabbt insatta och lågt utbildade soldater.

Men de får oavsett sin bakgrund trots allt stå för sina handlingar om de än av omständigheternas makt hamnat i en svår situation. Frågan är om inte dessa soldater generellt kände en stor dissonans (missklang) mellan dem själva, det uppdrag som USA formulerat och de parter de hade att agera mot (med) i Vietnam.

Jag tror att en sådan missklang kan upplevas som meningslöshet. Man inser att man inte är förberedd för krigets fasor, att även den bästa kan lemlästas, att det mesta handlar mer om slumpen än vad man gör själv och att allt eftersom kriget förlöper får man den egna opinionen emot sig.

Denna dissonans torde ha skapat en betydande ångest. Hur man än valde att agera så gick det ut över dem själva, kamraterna, mot det egna landet eller mot de vietnamesiska parterna och de civila. Med andra ord hade säkert de flesta soldaterna betydande konflikter mellan dem själva och sammanhanget.

Därtill saknade de kanske möjligheter till att i öppnande samtal hantera kamraters lidande och död, att döda eller dödas, att se övergrepp och hantera förluster. Dessa förhållanden gav sannolikt upphov till betydande obearbetade trauman redan på plats.

Att under sådana förhållanden kunna delta i så extraordinära situationer kanske egentligen krävde en avhumanisering. Att föra andra resonemang, på tvären mot hårdhet, tuffhet och styrka hotade själva uppdragets andemening, så som man förstod det. Enda sättet att kunna hantera denna paradoxala situation var att axla grymhetens mantel – att på sätt och vis vara sin egen bödel, som dömer sig själv till horribla handlingar.

Sett på detta sätt så kanske det var det mest logiska att göra så som Lt Calley valde att göra. Nämligen att tolka orden som att ”alla som sprang därifrån” var fiender. För att mina mannar inte nästa gång de möter ”Charlie”/egna döda/ och förluster skall kollapsa måste de få pysa ut sina innersta känslor av vedergällning.

Denna vedergällning tog sig sedan de mest vidrigaste former av att våldta, förnedra och skända. För det var det enda (i deras värld) sättet att hantera denna omänskliga situation? Att bli det hemskaste för att utstå det hemskaste?

Kanske var det snudd på omöjligt för en enskild soldat att kunna ingripa mot detta. Den minsta risken är givetvis att bli skjuten av egna. Den största är att frysas ut och inte ingå i den sammansvetsade soldatgemenskapen. Att där och då ha ett diffust motiv om högre mening, att se det som hände ur ett medialt eller till och med ur den vanlige amerikanske medborgarens ögon tedde sig sannolikt synnerligen avlägset.

Att vissa soldater ändå valde att gå mot de egna visar på att det är möjligt, att man kan vara så övertygad (därmed modig) att man kan handla mot flertalet. Detta är sant både för goda och onda gärningar. Frågan är förstås vad som är vad och vad som händer med de avvikande och utfrusna sedan. En slutsats man i alla fall kan dra och det är att inte få gruppens erkännande ofta kan ses som ett värre öde än att bli dödad av en fiende?

Så till mina slutsatser

I vedergällningens och krigets logik är det därför en följd, snarare än en orsak till tystnandet att soldater och befäl inte har nära relationer. Skulle man under inflytandet av en krigets och vedergällningens logik tillåta sig att ha nära relationer och ett ”öppet klimat” skulle detta riskera att frågor som omöjliga fick blottas skulle brisera och skapa kaos. Därför förstärks och befästs avhumaniseringen av sådana resonemang.

Det kaos vi dagligen erfar från Balkan, Irak, Israel, Libanon, Palestina, Tjetjenien, Korea, USA, Pakistan, Indien, Afghanistan m.m. visar på platser där denna avhumanisering pågår. Där har offer och förövare sedan länge drunknat i vedergällningens trask. Krigets natur hämtar sin logik från svart-vita resonemang. Det är just denna svart-vita logik som delar in oss i fiender och hjältar.

Exemplet visar – tycker jag – att kriget som logik avskärmar och distanserar ledare och ledda. Det skeende som blir följden hyllar lydnad och lojalitet ”in absurdum”. Våldshandlingar berättigas genom att de sägs hedra något högre än oss själva.

Kriget som logik leder in i att vi måste underkasta oss. Det är inte upp till oss som enskilda medmänniskor att förstå det högre syftet med kriget. Vi måste automatiskt och reflexmässigt ställa upp. Jag ställer därför frågan – är ett sådant robotbeteende rimligt i vår svenska FM?

Eftersom jag svarar nej på denna fråga så tror jag att vi i större omfattning än vi gör i dag – och som var möjligt under den aktuella kursen – börja fundera över vilka strävanden som är önskvärda och inte. Detta kommer att innebära att alla som ingår i en mission, i en insats eller i ett projekt kommer att tvingas skapa sig en egen andemening om det man medverkar i. Ju fler sådana tolkningar som blir outtalade och oavklarade desto större risk för dissonans.

Om jag skall lära nåt från My Lai, så är det inte att tala i termer av rätt och fel. Utan mer i termer av vad jag vill sträva efter... Är det så att sociala system kräver samreflektion för att minska pressen och ångesten för den enskilde att ensam formulera alternativa argument?

Så till svaret på frågan ”ser Du Dig själv beordra bajonett på och framåt”. Svaret är att jag vill ge mig själv möjligheten att tillsammans med andra välja min framtid utifrån så som jag ser situationen i stunden. Jag ser mig inte som offer för något högre, styrd av någon annan, eller att mitt handlande skulle vara av ödet bestämt. Jag tror mig vara en ansvarig, väljande soldat som tillsammans med andra kan formulera val som i det längsta handlar om att inte beordra bajonett på.

Därmed, tror jag också att man i stundens allvar både kan urskilja alternativ och handla alternativt på ett sätt som kanske de-eskalerar den situation man hamnat i. Kanske man där och då faktiskt kan påverka omgivningen så att vi slipper hamna i en situation där bajonett på är det enda alternativet? Kanske också analyserna efteråt kan bidra till en bättre värld framöver.

Efterord

Men, jag är givetvis inte främmande för tanken att döda eller att dödas. Jag förstår de dilemman man kan utsättas för i väpnad strid. Det går nog inte en dag utan att jag snuddar vid tanken, men jag är ännu mycket kluven till med vilken rätt jag skall döda när jag vet vad konsekvensen kan bli (för mig, de drabbade och min omgivning)

I enlighet med regler och lagar kanske jag gör rätt, men frågan som jag alltid efteråt måste stå till svars för är om det är *gott* – helgar verkligen medlen ändamålet att döda andra i ett annat land och i så fall varför?

Med vilket tolkningsföreträde och med vilken rätt att sia om framtiden höjer jag mitt vapen och avfyrrar – egentligen? Jag kanske är soft, vek och allt för ambivalent för denna organisation – säkert är det så. Men jag kan å andra sidan inför mig själv och andra inte se mig själv att åka utomlands innan jag landat i dessa frågor.

I värsta fall skulle jag åka för att främst få gruppens erkännande (FM:s) att vara en värdig soldat. Med risken att jag finner mig vara i en allt för förgivettagen situation om sakernas tillstånd. Att mina ofärdiga argument inte går att formulera. Jag kan inte göra mig hörd eller komma till tals.

Vilket är då värst, att handla mot sina egna oklara principer, att framstå som motvallskärring, att framstå som vek och ambivalent, att i värsta fall handla mot alla principer och inte bara riskera mitt liv utan också mina kamraters? Eller skall jag kanske stanna kvar på hemmaplan och grubbla vidare och kanske anses som ”akademisk officer” som bäst behövs bakom ett skrivbord – långt borta från ”verkligheten”?

Jag kan i varje fall säga att mitt tystnande under föredraget blir fullständigt rimligt och förklarligt om man ser till det stora arbete som efteråt krävdes av mig för att komma till rätta med frågan. Jag kan tänka mig att samma tystnande kan uppstå i samtal om och förberedelsen för en mission. Därmed kan den bli felriktad om leda till destruktiva skeenden.

Trots en god handledare och insikten om betydelsen av demokrati och fritt åsiktutbyte blev utbildningssituationen ett fängelse på samma sätt som många möten och överläggningar i samhället och arbetslivet blir det. Fängelset som skapades av de sociala mekanismer som var i spel gjorde det inte möjligt att åstadkomma och forma den typ av nya resonemang som jag behövde för att vara ”Mitt Bästa Jag”.

Därför tror jag på behovet av också en annan typ av förberedelse inför FM:s missioner än den föreläsning jag beivrade. Det är denna typ av utbildningssituationer vi hoppas kunna skapa i vårt utvecklingsprojekt – det vill säga aktiviteter i vilka man får formulera sina egna ställningstaganden i denna fråga som är så viktig för alla oss i FM.

Referenslitteratur

- Alvesson, M. (2006): Tomhetens triumf - om grandiositet, illusionsnummer och nollsummespel. Stockholm: Atlas i samarbete med Liber.
- Bärmark, J. (2005) ”Jag vet inte”. Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori Göteborgs universitet i samarbete med Samarbetsdynamik AB. Rapport nr. 205. ISSN 1650-6499
- Clausewitz, C. V. (1832/1991): ”Om kriget”. Svensk översättning. Stockholm: Bonniers
- Försvarsmakten (2006) ”Pedagogiska grunder 2006”. Stockholm, Försvarsmakten i samarbete med Sörman Information & Media AB M7749-288001. ISBN 91-975753-0-5.
- Gullmander, D. & Rondahl, S. (2005) ”Rapport Pedagogiskt utvecklingsarbete – Utgångspunkter för pedagogiskt utvecklingsarbete kopplat till Pedagogiska grunder 2006.” Militärhögskolan Östersund. Försvarsmakten
- Helmick, R. G. & Tutu, D. M. (2002) “Forgiveness and Reconciliation”. Templeton Foundation Press, U.S. ISBN 189015184X
- Kinnunen, H. (2004) ”I skärningspunkten”. B-uppsats inom ramen för Fackprogram Ledarskap vid Försvarshögskolan Institutionen för Ledarskap och Management (FHS/ILM)
- Kinnunen, H. (2006a) ”Utgångspunkter för en utbildning i förändring”. A-uppsats i Högskolepedagogik vid Mitt universitet Östersund.

- Kinnunen, H. (2006b) ”Skillnaden mellan krig och konflikt – en tänkbar utveckling av den militära kulturen?”. Underlag i utvecklingsprojekt vid MHS-K, med temat organiserande och ledande i framtiden.
- Lundquist, L. (1998): Demokratins väktare: Ämbetsmännen och vårt offentliga etos. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, L. (2001 a): Medborgardemokratien och eliterna. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, L. (2001 b): Tystnadens förvaltning. I Socialstyrelsen: Utan fast punkt - Om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete. Stockholm: Socialstyrelsen, Artikelnr 2001-123-52
- Luhmann, N. (1995) ”Social systems”. Översättning Bednarz Jr. J. & Baecker, D. Stanford CA: Stanford University Press. ISBN 0-8047-2625-6
- Luhmann, N. (2005) ”Förtroende – en mekanism för reduktion av social komplexitet” Översättning Backelin, E. Bokförlaget Daidalos
- Seidl, D. & Becker, K. H. (eds.) (2005) ”Niklas Luhmann and Organization Studies”. Advances in organization studies Vol. 14, Series Editors: Clegg, S. R. & Stablein, R. Liber & Copenhagen Business Scholl Press. ISBN 91-47-70209-5
- Sjodin, J. (2004) ”Reparativ rättvisa ur ett medlingsperspektiv”. D-uppsats Rättsvetenskapliga programmet/2005:81. Luleå tekniska universitet. ISSN 1404-5508
- Statens Offentliga Utredningar (1998): Lekmannastyre i experternas tid. Stockholm: SOU 1998:102.
- Statens Offentliga Utredningar (2000): En uthållig demokrati! – Politik för folkstyre på 2000-talet. Stockholm: SOU 2000:1.

- Wennberg, B-Å. & Hane, M. (2004) ”Organisatoriska utgångspunkter för ett produktivt samarbete – Program 2005”. Samarbetsdynamik AB. MediaGraphic AB. ISBN 91 85017 11 6
- Wennberg, B-Å. & Hane, M. (2005a) ”Friständighet, jämställdhet och partnerskap”. Abonnemangsrapport 114. Samarbetsdynamik AB. MediaGraphic AB. ISBN 91-85017-15-9
- Wennberg, B-Å. & Hane, M. (2005b) ”Metodologisk plattform för vår användning av fokusgrupper och fokusberättelser”. Abonnemangsrapport 106. Samarbetsdynamik AB. MediaGraphic AB. ISBN 91-85017-13-2
- Wright, G.H. (2000): Vetenskapen och förnuftet - ett försök till orientering. Stockholm: Bonnier

